

ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ

Анотація. Розглянуто специфіку діяльності вітчизняних природних монополій. Наведено проблеми регулювання природних монополій в Україні та розроблено рекомендації з їх усунення.

Аннотация. Рассмотрена специфика деятельности отечественных естественных монополий. Приведены проблемы регулирования естественных монополий в Украине и разработаны рекомендации по их устранению.

Annotation. The specificity of domestic natural monopolies was studied. The problems of regulation of natural monopolies in Ukraine were described and recommendations were given for their solution.

Ключові слова: природна монополія, державне регулювання, національна комісія, антимонопольне законодавство.

Головною рушійною силою ринкової економіки є конкуренція. Закон конкуренції – один із найважливіших загальних економічних законів товарного виробництва, який виражає постійну залежність між собою учасників процесу виробництва і споживання товарів, їх постійну боротьбу, яка примушує вдосконалювати процес виробництва, застосовувати досягнення науково-технічного прогресу, впроваджувати нові форми організації виробництва, прогресивні системи заробітної плати, вона забезпечує диференціацію цін і надає покупцям можливість обирати найвигідніші умови покупки. На сьогоднішній день також зустрічаються й монополії, існування яких є необхідним для ефективності економіки. Такі монополії іменуються природними. Продукція природних монополій є суспільно значущою і використовується в усіх виробничих процесах та задовольняє першочергові потреби населення. Попит на дану продукцію є нееластичним, що в умовах відсутності альтернатив і конкуренції на зазначених ринках примушує споживачів до придбання цієї продукції на невикладних умовах. Тому діяльність природних монополій повинна суворо контролюватися державою, яка зобов'язана забезпечити правове регулювання даної проблеми. Проте через прогалини в нормативно-правовій базі, високий рівень корупції мають місце випадки зловживання монополістичним становищем на ринку. Тоді виникає питання: "Яким чином споживачі мають змогу захистити власні права при підвищенні цін на товари, послуги природної монополії, адже відмовитись від них неможливо?". Так, наприклад, 19 жовтня 2013 року в Харкові були підняті ціни на проїзд у маршрутному таксі, окрім цього ціни на газ та електроенергію також збільшуються. Отже, дана проблема є актуальною і потребує вирішення.

Значний доробок у дослідженні особливостей функціонування та регулювання діяльності природних монополій внесли такі сучасні науковці, як: В. Венгер, А. Колганов, Я. Жаліло, І. Галиця, А. Юданов, В. Базилович, Л. Карбовник, О. Кисинець, І. Галиця, Д. Напрієнко, А. Френзель, В. Кривуцький, А. Городецький, Д. Напрієнко та ін. Зазначені науковці здебільшого розглядали правове поле діяльності природних монополій, особливості їх функціонування, а також звертали увагу на вдосконалення механізмів державного регулювання діяльності природних монополій.

Метою статті є дослідження організації державного контролю діяльності природних монополій, визначення основних проблем та формування пропозицій щодо їх вирішення.

Згідно зі ст. 1 Законом України "Про природні монополії" під природною монополією розуміється стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги) [1]. За даними Антимонопольного комітету України до природних монополій на загальнодержавному рівні відносять: Державне підприємство "Національна енергетична компанія "Укренерго", Державна адміністрація залізничного транспорту України (Укрзалізниця), Національна акціонерна компанія "Нафтогаз України" в особі Відкритого акціонерного товариства "Укртрансгаз" та Дочірньої компанії "Укртрансгаз", Державне підприємство обслуговування повітряного руху України "Украерорух", Відкрите акціонерне товариство "Одеський припортовий завод", Українське державне підприємство поштового зв'язку "УКРПОШТА", Концерн РРТ, Відкрите акціонерне товариство "УКРТЕЛЕКОМ" [2].

Взагалі на сьогодні в Україні нараховується 11 загальнодержавних та понад 2 300 регіональних і локальних ринків природних монополій. За результатами аналізу статистичних даних, частку послуг суб'єктів природних монополій у загальному обсязі реалізованих у 2010 році в Україні товарів, робіт і послуг підприємствами (за винятком перепродажу товарів і послуг без додаткової обробки) можна оцінити приблизно як 9 – 11 % [3].

Ринки природних монополій в Україні складають найчисленнішу групу у системі вітчизняних монополізованих ринків, на них припадає 38,6 % усіх монополізованих товарних ринків [4].

Монополіст з метою максимізації прибутку може підвищувати ціни на послуги та товари, що в умовах нееластичного попиту критично відобразиться на споживачах. Тому держава повинна жорстко регулювати ціни, а

1) установлення обов'язкових для застосування суб'єктами господарювання: фіксованих та граничних цін; граничних рівнів торговельної надбавки (націнки) та постачальницько-збутової надбавки (постачальницької винагороди); граничних нормативів рентабельності; розміру постачальницької винагороди; розміру доплат, знижок (знижувальних коефіцієнтів);

2) запровадження процедури декларування зміни ціни та/або реєстрації ціни.

Таким чином, на законодавчому рівні держава жорстко контролює цінову політику, проте на практиці через прогалини нормативно-правової бази трапляються випадки підвищення цін.

Так, зокрема підвищення цін обґрунтовуються збільшенням матеріально-технічних витрат. Але чим вони спричинені? Більшість з них – старінням обладнання. Тоді виникає питання: "Чому не було здійснено модернізацію за рахунок амортизаційного фонду?". Так, згідно зі 9 ст. Закону України "Про природні монополії" регулюючий орган монополії враховує амортизацію. А отже, підприємство навмисно не підтримує модернізацію устаткування і вимагає підвищити ціну.

Також проблемою регулювання природних монополій є нечіткість розмежувань повноважень між національною комісією, яка згідно зі ст. 4 Закону України "Про природні монополії" є регулюючим органом, місцевими органами самоврядування та Антимонопольним комітетом України, що призводить до нечіткості регуляторної виконавчої влади. Окрім цього проблемою є термін реалізації рішень органів державного регулювання природних монополій. Очевидним є те, що своєчасно сформовані і реалізовані на практиці рішення органів державної влади мають більшу ймовірність бути успішними, ніж рішення, які формувались і реалізовувались із запізненнями. Доказом цього є те, що за результатами моніторингу КМУ виявлено, що в 2009 – 2010 роках унаслідок правової неврегульованості питань визначення тарифів на вантажні залізничні перевезення у межах України та пов'язані з ними послуги Міністерство транспорту України (зараз Міністерство інфраструктури України), а також Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції (зараз Міністерство економічного розвитку і торгівлі України) не можуть у повному обсязі реалізувати конкурентоспроможну політику [5].

На ефективність державного регулювання природних монополій впливає рівень системності державного регулювання, який в Україні залишається вкрай низьким. Серед головних проявів безсистемності варто виділити:

- неузгодженість дій різних органів державної влади в процесі регулювання діяльності природних монополій;
- відсутність серед об'єктів моніторингу розвитку природних монополій об'єктів, які характеризують ефективність виконання ними покладених на них функцій;
- відсутність спільної для суб'єктів державного регулювання інформаційної системи, яка б забезпечувала спільну інформаційну базу для формування і реалізації рішень щодо регулювання діяльності природних монополій [6].

З метою покращення ситуації необхідно вдосконалити нормативно-правову базу, систематизувати її, чітко встановити повноваження і права місцевих органів самоврядування та національної комісії, а також сприяти та зобов'язувати підприємства проводити модернізацію обладнання.

Природна монополія є відособленою структурою ринкового середовища, існування якої економічно доцільне. Вона виникає внаслідок технологічних особливостей виробництва та його матеріальної бази. Природні монополії виникають лише в тих галузях економіки, де конкуренція була б економічно неефективним і руйнівним явищем.

Головне завдання державного регулювання природного монополізму полягає в тому, щоб не допустити необґрунтованого підвищення цін або обмеження обсягу продукції з боку фірм, які мають на меті використати переваги монополіста на шкоду споживачам.

Отже, регулювання має на меті поліпшити результати діяльності монополіста з погляду суспільства, оскільки дає змогу одночасно знизити ціну, забезпечити необхідний обсяг виробництва та зменшити економічні прибутки монополії. Але державне регулювання діяльності природних монополій на сьогодні в Україні проводиться вкрай неефективно, тому застосування принципу суворого державного адміністрування є загальноприйнятим та загальнонеобхідним у процесі подальшої побудови державної політики щодо регулювання діяльності природних монополій.

Наук. керівн. Пешкова А. С.

Л і т е р а т у р а: 1. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 р. № 1682-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. 2. Напрієнко Д. В. Особливості визначення ефективності державного регулювання суб'єктів природних монополій в Україні / Д. В. Напрієнко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8. – С. 18–22. 3. Августин Р. Р. Державне регулювання природних монополій: суть, завдання та методи / Р. Р. Августин // Наукові праці НДФІ. – 2009. – № 11. – С. 59–63. 4. Карбовник Л. П. Проблеми державного регулювання природних монополій в Україні / Л. П. Карбовник // Держава та регіони. – 2010. – № 7. – С. 31–37. 5. Венгер В. В. Державне регулювання природних монополій в Україні: напрями вдосконалення / В. В. Венгер // Економіка підприємства. – 2010. – № 3. – С. 65–72. 6. Касинець О. О. Теоретико-методологічні аспекти регулювання діяльності природних монополій / О. О. Касинець, В. І. Якимів // Наукові праці НДФІ. – 2010. – № 4. – С. 37–43.